

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
ГЛАСНИК ОДЈЕЉЕЊА УМЈЕТНОСТИ, 27, 2009.

ЧЕРНОГОРСКАЈА АКАДЕМИЈА НАУК И ИСКУССВ
ГЛАСНИК ОДДЕЛЕНИЯ ИСКУССТВ, 27, 2009.

THE MONTENEGRIN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK OF THE DEPARTMENT OF ARTS, 27, 2009.

UDK 811.163.4'367.7

Живојин СТАНОЈЧИЋ*

СЕМАНТИЧКО-СИНТАКСИЧКА ОСНОВА АЛТЕРНАЦИЈЕ
(ПО)ВЕРОВАТИ + \emptyset + *асс.* \approx (ПО)ВЕРОВАТИ + *у* + *асс.*
(Вук – П. П. Његош – М. Црњански)

Апстракт: Аутор указује на унутарјезичке претпоставке семантичке синонимности (паралелизма) структура *(по)веровати* + \emptyset + *асс.* и *(по)веровати* + *у* + *асс.* у језику Вуковог превода *Новог завјета*, дела П. П. Његоша и дела М. Црњанског, сугеришући да је први узрок за њен настанак доминантан утицај семантике реалних односа радње и предмета према којима се она усмерава.

1.

Указао сам већ на овоме месту¹ на чињеницу да се у језику романа М. Црњанског *Сеобе* (Београд, 1996) налази и пример, за савременом српском језику неуобичајене, глаголске рекције коју видимо у реченици: *Што се пак тиче оног једног случаја силовања, није хтео да га повељује, пошто је таквих случајева предвиђао много више* (Црњански 1996: 24), са директним објектом у облику акузатива без предлога уз глагол *(по)веровати*. Тада сам своју анализу усмерио на *екстралингвистичке аспекте* појаве дате синтаксичке структуре. То сам учинио тако што сам пошао од асоцијативне везе међу језичким епохама као од резервоара из којег појединачни корисник језичких средстава (спонтано или циљно) црпе свој језички из-

* Редовни професор на Филолошком факултету Универзитета у Београду.

¹ В.: *О директном објекту глагола (по)веровати (Паралела П. П. Његош – М. Црњански)*. – Гласник Одјељења умјетности, ЦАНУ, Књига 24, Подгорица, 2006, стр. 21-25.

раз. И то у смислу поставке да „некадашње речи могу... поново бити оживљене” јер, на пример – коинцидентно са предметом мога истраживања – „историјски роман, третирајући прошлост, доводи нам поново не само архаичне термине, него, ради сликања атмосфере, и структуре архаичне граматике”².

Наиме, како *Речник МС* (књ. IV, Нови Сад, 1971, стр. 504) са таквом објекатском допуном наводи само пример из Стјепана Митрова Љубише, црногорског писца из XIX века: *Да се намјерим на духовника... милостива који ће моје муке и невоље повјеровати*, мени се при проучавању језика прозе М. Црњанског наметнула готово тренутна асоцијација са језиком писца ерудиције истог ранга, тј. – асоцијација са језиком Петра II Петровића Његоша, писца језички, бар у територијалном и временском аспекту, доста удаљеног од епохе Милоша Црњанског, једног од наша два најзначајнија прозаиста XX века – кад као другог узмемо И. Андрића, као изузетно важног у контексту односа са Његошевим стваралаштвом³, али и ствараоца у истом временском и просторном (микро-) амбијенту са Црњанским.

У Његошевом језику, наиме, сасвим је уобичајена форма глаголског детерминатива каква се налази у примеру који наводи *Речник језика П. II Петровића Његоша* (Београд, 1983), у одредници **вјѐровати**, -ујѐм, и то под знаком за значење **I**. „*сматрати да постоји неко натприродно биће или божанство; исповедати неку религију, веру*”: Вјеран бјеше, б о г а вјероваше (ОС XXV, 71). – Ко издао, браћо, те јунаке / не предава пуње ни поскуре, / него п а с ј у вјеру вјеровао (ГВ, 2426-2428) и под знаком **Изр.**[ази]: „*вјеруј јемца бога упојачаном тврђењу или заклинању: Бог ми је јемац, заиста, стварно, сигурно*”: Ако слажеш, конач се прекиде; / каза л’ право, вјеруј јемца бога, / пређе моје не с’јече се твоја (ШМ I, 654-656) и у низу других исказа, које сам већ навео у напред поменутом своме раду (*Гласник Одјељења умјетности*, ЦАНУ, Књига 24, Подгорица, 2006, стр. 21-25).

² Dwight Bolinger, *Aspects of Language*, New York, 1975, 385, где се једноставно (и тачно) каже: „Yet the two [synchronic and diachronic approaches to language] cannot really be pulled apart... With old speakers and young speakers coexisting and communicating, both the past and the future are with us in the present”.

³ В.: И. Андрић, *Над Његошевом преписком*, Сабрана дела, Књ. XIII, Просвета, Београд, 1981, 72-77 [: Споменица посвећена 150 годишњици П. П. Његоша, Посебна издања САНУ, Књ. CCCLXVI/22, Београд, 1963], такође и: *О Вуку као писцу*, Наша књижевност, I/2, Београд, 1946, 188-197; *Вук, реформатор*, Књижевност, I/II, 9-10, Београд, 1947, 178-186; *Вуков пример*, Политика, XLIV, 12715, Београд, 14. IX 1947, 3.

С друге стране – констатовао сам тамо – овај се глагол у језику Вуковог превода Новог завјета такође јавља и са типичном допуном директног објекта: Ко *вјерује сина*, има живот вјечни; а ко *не вјерује сина*, неће видјети живота, него гњев Божиј остаје на њему (Јов. 3, 36). – И из града онога многи од Самарјана *вјероваше га* за бесједу жене која свједочаше: каза ми све што сам учинила (Јов. 4, 39). – А Исус им рече: ... који мени долази неће огладњети, и који *мене вјерује* неће никад ожедњети (Јов., 6, 35), и то и са именицом, одн. заменицом у облику типичног директног објекта (*вјеровати сина*, *вјеровати мене*), али управо и са заменицом 3. л. једине м. / ср. р. у облику акузатива без предлога (*вјеровати га*) – као у примеру из Црњанског, од којег сам пошао у формулисању нађене паралеле.

2.

Овом приликом, моја анализа је усмерена на *унутарлингвистичке аспекте* кад је реч о језичком детаљу који смо истакли у наслову, тј. о претпоставкама изједначења семантичко-синтаксичких вредности двеју конструкција – конструкције (по)веровати + \emptyset + асс. и конструкције (по)веровати + у + асс. А битно је питање: који значењски елеменат било глагола у управном делу, било именице са функцијом допунског члана у синтагми је онај који је омогућио значењску једнакост ових двеју синтагми, претварање њихово у синтаксичке паралелизме (апсолутне синониме), а затим и – потискивање облика (по)веровати + \emptyset + асс. од стране облика (по)веровати + у + асс?

Мислим да је овај феномен, који бисмо синтаксички дефинисали као алтернацију директног објекта са индиректним објектом, омогућен лексичким значењем глагола (по)веровати, али и целокупном семантиком *реалних односа* радње (означене датим глаголом) и предмета (према) којима се она усмерава.

Наиме, глаголска лексема (по)веровати у сфери је вољних когнитивних акција *апстрактне* природе, али – управо због елемента воље, која се карактерише организованом активношћу вршиоца (најчешће граматичког субјекта) – онога типа акције каквог је и глаголска лексема *гледати*, као лексема са значењем *конкретне* физичке активности. Отуда се и може извести формула синтагме ових глагола типа:

веровати [Бога ≈ у Бога; сина ≈ у сина; мене ≈ у мене; њега ≈ у њега; га ≈ у њ...]

гледати [Бога ≈ у Бога; сина ≈ у сина; мене ≈ у мене; њега ≈ у њега; га ≈ у њ...]

По дефиницији традиционалне граматике, а она је одавно имплицирала дефинисање језичких појава на начин на који то чини много каснија когнитивна лингвистика, синтаксичка категорија директног објекта базирана је на значењским координатама односа *предмета* и *акције означене управним глаголом* синтагме, и то односа у којем је јасно уочљива димензија *простора*.⁴ Нешто што се – по дефиницији коју за објекат даје традиционална граматика – „обухвата”, наиме, мора имати *просторне димензије*. Отуда исказ „гледати з и д”, синтаксички дефинисан као синтаagma *директног објекта* (и са обликом $\emptyset + \text{acc.}$), носи идеју *простора* управо исто онако како је носи и исказ „гледати у з и д”, који је – због чињенице да је детерминатив „нешто апстрактније” глагола – у традиционалној граматичкој најчешће дефинисан као *индиректни објекат*. Међутим, његове значењске координате налазе се, заправо, у сфери усмеравања акције према *простору* (бићу / предмету са димензијама простора). И то ни мање, ни више него онако како би било значење, рецимо, синтагме са управним глаголским чланом у којем је лексема некакве *физичке* акције, у односу на некакав *физички* (дакле – тродимензионални) простор, нпр.: „ударити [руком, ногом, главом, аутомобилом...] у з и д”.

Ово поређење *апстрактног* са *конкретним* логично је конкретизовање оне врло основане анализе нашег истакнутог граматичара М. Стевановића која у синтаксичком појму *прави објекат* види *биће / предмет* на којем се врши *конкретна* радња: *Сељак оре њ и в у. – Сломио је кључ отварајући врата*, при чему су – онда када је у реченици употребљен глагол са апстрактном семантиком – би-

⁴ В.: V. Polovina, *Semantika i tekstlingvistika*, Beograd, 1999, где се о приступу когнитивиста каже: „Oni smatraju da ne postoje razlike između lingvističkog i enciklopedijskog znanja realnog sveta. Jezički simboli i jesu značenjski jer su vezani sa tim realnim kategorijama” (str. 33), да би се управо, даље, указало на когнитивнолингвистичко повезивање „синтаксичке позадине” са алтернирањем *просторне одредбе* и *објекатске допуне*, приказане у односу двају исказа – (а) *Дећак је препливао преко канала* и (б) *Дећак је препливао канал*, међу којима је разлика „у перспективизацији. У првој реченици *преко канала* је адвербијална ознака, семантички-когнитивно је позадина, док се у другој *канал*, који је сада у објекатској позници, доживљава као учесник – објекат кога *дећак* савладаје” (str. 38).

ћа, одн. *предмети* у вези с којима се радња таквог глагола врши, дејством језичке (синтаксичке) симетрије, у истом реалном односу према акцијама које дати глаголи означавају. Као аналогне датим примерима с конкретном (физичком) глаголском семантиком (*орати*, *сломити*, *отварати*), М. Стевановић даје примере синтагми с правим објектом типа: *Он је осетио силан бол. – Малишана су сви заволели. – За њега није ништа обманути најбоље г пријатеља. – Деца су гутала сваку реч.* – и сл.⁵

Отуда и у домену односа мисаоне (апстрактне) радње и бића / ствари као што је овај у исказу:

Ко *вјерује сина*, има живот вјечни; а ко *не вјерује сина*, неће видјети живота, него гњев Божиј остаје на њему;

– иста семантика (а) *простора* у који се усмерава акција „веровати” и (б) *простора* који обухвата акција „веровати”, заправо, представља основу која омогућује обе ове форме акузатива. Када је у форми беспредлошког акузатива (V + \emptyset + асс.), синтаксички – карактера директног објекта, *биће / ствар* („радњом обухваћени предмет”) стављен је у перспективу „учесника” (при чему је то и даље предмет с *просторним* димензијама), а када је у облику акузатива с предлогом у (V + *и* + асс.), стављен је у перспективу једног од „пратиљачких момената” акције коју означава глаголска реч, у овоме случају – појмова са просторним димензијама (дакле – такође са остајањем у сфери предмета с *просторним* димензијама).

3.

Нема никаквих разлога да се у дефинисање базе на којој настаје синонимност (па и – паралелизам) датих двеју синтаксичких структура не уведе онај исти поступак који се уводи у разматрање и других синтаксичких јединица ранга падежних и предлошко-падежних конструкција. Рецимо, оних у којима ће семантика именске лексеме

⁵ М. Стевановић, Савремени српскохватски језик, II. Синтакса, Београд, 1986, 75, где се објекат дефинише на основама Белићевих схватања језичких ознака битних „пратиљачких момената” који „истичу из самог остварења или реализовања глаголске радње”, а који сви – примарно – имају димензије простора (А. Белић, Општа лингвистика, Изабрана дела, 1, Београд, 1998, стр. 76, 145, 220, 256-257).

одлучивати да ли ће у оквиру истог падежа бити употребљени различити предлози.⁶ Наиме, и овде се уводи сагледавање лексичке семантике оба члана падежне синтагме, тј. и значења глаголске лексеме, и значења именске лексеме, па се *реални међусобни однос* појмова које оне означавају узима као *позадина* са семантичко-сазнајног аспекта, позадина на којој се јасно издваја доминантно значење *простора*, присутно и онда када се *предмет* „обухвата” акцијом, и онда када се *предмет* „савлађује” као простор (прецизиран предлогом *у*). И овде је, дакле, у питању појава различитог сагледавања *истог предмета* – једном као *просторног* предмета који радња обухвата, други пут – као *просторног* предмета према којем се радња усмерава. Њихова је заједничка константа, ипак, чињеница просторних димензија, и када су то именице са значењем конкретних појмова, и када су то именице са значењем апстрактних појмова. У овом другом, природно, реч је и о присуству метафоре, као универзално-језичког феномена.⁷ Избор предлога *у* (а не било којег другог предлога међу онима који се слажу са акузативом) резултат је истог међусобног реалног односа појма акције означене глаголом *(по)веровати* и појма лица / предмета. Лексичко значење гл. *(по)веровати* садржи елеменат *концентрације* високог интензитета. То се може доказати бинарном опозицијом значењских вредности, рецимо, (а) глагола *(по)веровати* и (б) глагола *(по)гледати*, јер први глагол се јавља *само* са детерминативима које овде описујемо:

(а) *(по)веровати Бога* ≈ *(по)веровати у Бога*,

⁶ Нпр.: када се две антонимијске јединице (*сунце* и *хлад*) појаве тако да је исти предлог са локативом могућ са обе лексеме у једним случајевима (*Шета по сунцу* ≈ *Шета по хладу*), док у другима то није могуће (*Лежи на сунцу* ≠ *Лежи у хладу*), за који феномен когнитивна лингвистика упућује на потребу да за његово објашњење треба „pre svega, izbliza sagledati leksičko značenje pomenutih, kao i drugih njima sličnih imenica koje spoj s predlogom ostvaruju po istovetnom gramatičkom modelu” (М. Ivić, *Semantika predloga u izrazima tipa sedeti na suncu / sedeti u hladu* i sl., *O zelenom konju – novi lingvistički ogleđi*, Beograd, 1995, str. 175-179).

⁷ „Lejkof (G. Lakoff – додао Ж. Ст.) vrlo naglašeno tvrdi da je kognitivna lingvistika nastala izučavanjem fenomena kao što su boje, ideje o osnovnim konceptima i *prostornim relacijama* (подвукао – Ж. Ст.), као и на основу *metaforizacije* (подвукао – Ж. Ст.) као bitnog procesa u jeziku i mentalnom svetu čoveka koji počiva na našem fizičkom, telesnom životu” (V. Polovina, *Semantika i tekstlingvistika*, Beograd, 1999, 33).

тј. са детерминативима + \emptyset + *acc.* и + *u* + *acc.*, док се други глагол јавља и са могућношћу употребе и других предлога уз облик акузатива, у овом случају – предлога *у* и *на*, уз, дакако, беспредлошки акузатив:

(б) (по)гледати *Бога* \approx (по)гледати *у Бога* \approx (по) погледати *на Бога*.

Објашњење је томе чињеница да гл. *(по)гледати* у своје лексичком значењу може имати и елеменат концентрације, али она може бити вишег или нижег интензитета, па ће у случају првог језик изабрати предлог *у* (који имплицира ограничен простор, унутрашњост), а у случају другог – предлог *на* (који имплицира значење површине, отвореност), док први глагол, већ по себи – имплицира њен висок интензитет, који у домену семантике предлога подразумева употребу оних од њих који по себи садрже значење *просторне концентрисаности*. Такву семантику сигурно у највећој мери има предлог *у*, за који се у сваком речнику даје дефиниција чији је битан елеменат управо појам „унутрашњост”.⁸

ИЗВОРИ ГРАЂЕ

Речник језика Петра II Петровића Његоша, I – II, Михаило Стевановић и сарадници, Београд 1983.

Речник МС, књ. IV, Нови Сад, 1971.

М. Црњански, *Сеобе*, Београд, 1996.

⁸ „у предл. с ак. и лок. **1.** (с лок.) означава да се нешто налази или бива унутар нечега, у границама, у опсегу нечега: бити у соби... **2.** (са ак.) а. означава кретање ка месту, тачки, положају унутар нечега: поћи у собу... (*Речник МС*, књ. IV, Нови Сад, 1976, под у).

Živojin STANOJČIĆ

THE SEMANTIC AND SYNTACTIC BASIS OF ALTERNANCE

(PO)VEROVATI + \emptyset + acc. \approx (PO)VEROVATI + u + acc.

(Vuk – P. P. Njegoš – M. Crnjanski)

Summary

Author is explaining the possibility of alternative use of two verbal complements with the same verb – *(po)verovati + \emptyset + acc. \approx (po)verovati + u + acc.* – by the fact that both structures actually are based on the action-and-space relationship, in which the space dimensions are common for both „being / thing that is encompassed by verbal action” and „being / thing to which the verbal action is directed”, enabling their alternation. The explanation is illustrated by examples from Vuk’s, Njegoš’s and Crnjanski’s languages.